

עונת־החפירות הראשונה באתר הפאליאוליתי בקרבת תל־ עובדיה (עבידיה) שבצמק־הירדן (סקירה ראשונה)

מאת

מ. ש ט ק ל י ס

באביב 1959, בשעת ביקורי בחפירות, שהתנהלו מטעם אגף־העתיקות על־ידי משה פראוסניץ באתר הפריהיסטורי החשוב שבתל־עלי, סופר לי. שאיזי מרימינסקי מקיבוץ אפיקים מצא עצמות מאובנות בחלקה שתולה עגבניות של קיבוץ זה שבגדה המערבית של הירדן. כשנודמנתי לשם מסר לי מרימינסקי, שהעצמות נחשפו על־ידי בולדזור, אגב כיסוי ערוץ קטן, ונאספו על־ידי. לאחר בדיקה נתברר, שאלו הן עצמות מאובנות ושבורות של יונקים, שאי־אפשר היה להגדירן במקום. כן נתגלו כלי־צור, כנראה, מזמן קדום מאוד.

בעקבות הבדיקה נקבע, שהבולדזור פגע בשכבה של משקעי־נהרות, הידועה בשם דרגת מילאנופסיס. לפי בקשתנו, המשיך מרימינסקי בליקוט האבנים והעצמות, שנמצאו על־פני השטח, והן הועברו לאוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר בדיקתן על־ידי פרופ' ג. האס, מנהל המחלקה לזואר־לוגיה, ניתן לעמוד על טיבם של הממצאים ועל מהותו של האתר. האס הבחין — בין השאר — בשני שברי גולגולת של אדם, שהיו עבים פי ארבעה מאלה של האדם בן־זמננו, ודרגת התאבנותם היתה שווה לזו של עצמות בעלי־החיים, שנלקטו במקום. לא היה ספק, ששברים אלה הם של יצור אנושי קדום מאוד. האס, פראוסניץ וכותב הטורים האלה החליטו לחזור ולבדוק את האתר. בשעת ביקורנו המשותף היתה האדמה ספוגה מי־גשמים, שחשפו חלק מן הממצאים, באופן שהיתה אפשרות ללקט על־פני השטח, מתוך השכבה שנהרסה על־ידי הבולדזור, שברי עצמות ושיניים של יונקים ובעלי־חיים אחרים. מצורת שבירתן הסיק מחברו של מאמר זה, שהיו אלה שיירים של סעודת אדם, ששבר את העצמות כדי למצוץ את ל־שדן. היתה זו הפתעה למצוא כלי־צור עשוי מחלוק־נחל, שהיה דומה בצורתו לתפוח־אדמה. קצהו הפעיל היה מסותת סיתות גס בשני כיוונים,

ואילו על בסיסו ועל חלק גדול מפניו שרדה קליפתו הטבעית של חלוק-
הנחל. כלים דומים, השייכים לתרבות הקדומה, המכונה בשם Pebble Culture,
נתגלו באתרים פאליאוליתיים באפריקה הצפונית והדרומית, אך עד כה
לא נמצאו כמותם בארץ-ישראל ובמזרח התיכון בכלל. לפיכך היה ברור לנו,
שלתגלית זו עשויה להיות חשיבות ראשונה במעלה בתולדות הציביליזציה
בארץ-ישראל.

הודות להקצבותיהן של הקרן לחקירות פריהיסטוריות בישראל, האוניבר-
סיטה העברית והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה עלה בידנו לקיים
את עונת-החפירות הראשונה באתר, שנפתחה ב"ט באדר והסתיימה ביום
א' באייר תש"ך, בהפסקה של שבוע ימים לרגל הג'הפסח. משרד-העבודה
הקציב לנו, במסגרת העבודות היוזמות שלו, 15 פועלים. כלי-העבודה הוש-
אלו לנו על-ידי מחלקת העבודות הציבוריות בטבריה. תודתנו נתונה בזה
לכל המוסדות, שמימנו את החפירות וסייעו בעריכתן, ובעיקר לחברי קבוצת
דגניה א' על יחסם החברי והלבבי לחברי המשלחת, שהתאכסנו בקבוצתם
במשך כל עונת-החפירות*.

החפירות נערכו במרחק של 400 מ' לערך, מדרום-מערב לתל-עבידיה,
במקום שבו הרס הבולדזור שכבה ארכיאולוגית. השטח חולק לריבועים
בני 5 מ"ר כל אחד. לשם הקלת העבודה חפרנו בעזרת בולדזור — שהועמד
לרשותנו על-ידי קיבוץ אפיקים — תעלה סטראטיגראפית, שארכה 14 מ'
ורחבה 2 מ', בקירוב, וכיוונה מזרח-מערב. בעזרתה ניתן לנו לעמוד על
שכבתיות משקעי-הנהרות והאגמים, הידועים בשם דרגת מילאנופסיס, ששק-
עו לאחר התמוטטות הבקיע של עמק-הירדן. שכבה זו נתונה היום בזווית
של 70 מעלות, אך ברור, שבימי האדם הקדמון היא היתה אפקית. מכאן,
שהיא נהרסה בפרק-זמן זה. בעניין דרגת מילאנופסיס, שבה נחשפו הממצ-

* החפירות התנהלו בראשותו של כותב הטורים האלה והשתתפו בהן: הגיאולוגים
פרופ' ליאו פיקרד ונחמן שולמן; הארכיאולוגית תמר יורעאלי; הזואולוג איתן
צ'רניאק; ותלמידי האוניברסיטה: תמר וליקובסקי, מרי קבני, דוד גלעד, ברוך
ארנסבורג ועופר בר-יוסף. המועצה האזורית של עמק-הירדן העמידה לרשות מבצעי
החפירות את המהנדס אליעזר צור, חבר שער-הגולן, שערך את המדידות ואת המפות
הטופוגראפיות; החתכים הגיאולוגיים הותקנו על-ידי נחמן שולמן; החתכים הארכי-
אולוגיים — על-ידי תמר וליקובסקי; צילומי השטח — על-ידי כותב הטורים האלה;
הצילומים הסופיים והצבעוניים — על-ידי בנו רותנברג.

עונת־החפירות הראשונה באתר הפאליאוליתי בקרבת תל־עובדיה (עבידיה)

אים הארכיאולוגיים והפאליאונטולוגיים, קבע פיקרד בשנת 1952, שהיא שייכת לתקופת הפלייסטוקן התחתון (וילפראנש — Villefranchian).

עמק־הירדן הוא חלק של שקע גדול, המשתרע בין הקצה הצפוני של הלבנון לבין אגמי אפריקה המזרחית, הידוע בשם הריפט, או השבר הסורי־האפריקאני הגדול. שקע זה התהווה לרגל קאטאסטרופה גיאולוגית, שפקדה חלק זה של העולם, ובעקבותיה נוצרה לאורך השבר שרשרת־אגמים, שעמה נמנים: ים־כנרת, ים־המלח, ים־סוף ואגמי אפריקה המזרחית. לפני היווצרות השבר היה המזרח הקרוב חלק בלתי־נפרד מאפריקה, וגם לאחר־מכן הוסיף לשמש גשר בין שתי היבשות. דרך גשר זה עברו מאפריקה לאזורנו עדרי בעלי־חיים, ובתחילת תקופת הפלייסטוקן, שבה הופיע האדם, הגיע האחרון בדרך זו גם לאזורנו. מכאן נדד, בתקופות מאוחרות יותר, להודו ולפרס, ודרך הבאלקאן — לאירופה. מחמת האקלים החם והנותן, ששרר באותה תקופה בעמק־הירדן, היה האיזור משופע בצמחייה טרופית ובבעלי־חיים רבים. לפיכך משכה סביבה זו את האדם הקדמון, שהתיישב על חופי הימות והתפרנס מציד־חיות, דיג ולקט מזון צמחוני. באותה תקופה, כלומר, ברא־שית הפלייסטוקן, שבה חי האדם בעמק־הירדן, חלו הנודות טקטוניות באיזור, ובעקבותיהן שקעו חופי הימות, והשכבות נטו בזווית של 70 מעלות. לאחר־מכן באה תקופה שקטה, ועמק־הירדן, מיס־המלח ועד לים־כנרת, כוסה בימה, שמשקעיה הם אפקיים כיום וידועים בשם "חזוואר־הלשון". רק בסוף תקופת הפלייסטוקן התיכון נהרס הגשר היבשתי, שהיה קיים בין אפריקה והמזרח הקרוב, והים האדום התחבר עם האוקיאנוס ההודי.

האתר הנדון נמצא, כאמור, בזווית של 70 מעלות. החפירות העלו, שהיה זה מקום־חניה של האדם הקדמון, שבו נחשפו עצמות מאובנות של: פילים, קרנפים, זברות, מיני־סוסים, סוסי־האור, מיני־צבאים, צבי־מים — שמשקל כל אחד מהם הגיע ל־30 ק"ג, בערך — דגים, לטאות — שאורך כל אחת מהן היה כ־2 מ' — וחיות אחרות, ובכללן מכרסמים. לפי שעה הוגדרו שרידים של 40 מיני בעלי־חיים. כאמור, נמצאו העצמות כשהן שבורות ומרוסקות בידי האדם, שאכל את לשדן. ניכרו עליהן עקבות פעולתו המכוונת של האדם, כגון: סימני פגיעה של אבנים לשם שבירתן, סימני גירוד על־ידי צור בשעת הסרת הבשר וכיוצא באלה. מתוך "שיירי המטבח" אפשר לעמוד על טעמו של האדם הקדמון, שבעצם אכל כל מה שניתן לאכילה. המזון הבשרי היווה תוספת לתפריט הצמחוני שלו, שנלקט בסביבה הקרובה, שהיתה

משופעת בצמחייה טרופית. — מסקנה זו מתבססת על העובדה, ששרידי בעלי־החיים הם של יונקים אוהבי אקלים טרופי. מתוך שרידי־האדם המועטים, שנחשפו בעונה זו (שני שברי־גולגולת ושן חותכת אחת), אין אפשרות להסיק מסקנות לגבי מבנהו הפיסי, אך מן הממצאים מסתבר, שהוא היה פרימיטיבי מאוד ולא ידע להצית אש באופן מלאכותי.

כלי־העבודה, שנתגלו בחפירות, הם מן הטיפוס הקדום ביותר בעולם. אלה הם כלים ראשוניים, שהותקנו מחלוקי־נחל בעלי גודל שונה. הבחנו שלושה טיפוסים־כלים: (1) כלים כדוריים, או כדוריים־למחצה, מסותתים סיתות גס ביותר; (2) כלי־חיתוך, בעלי קצה יציב, שהותקנו על־ידי סיתות על אחד מקצות חלוקי־הנחל; (3) כלים בעלי קצה מחודד, שהם מן הטיפוס, שקדם להופעת אבני־היד. — מכלול פרימיטיבי זה של כלים מעיד על מהפכה ביולוגית, שהתחוללה באותו יצור אנושי קדמון, שחי בעמק־הירדן בתקופה הנדונה. זו הפעם הראשונה, שהאדם הפעיל את האינטליגנציה של מוחו והפך את ידו מיד אוהזת ותופסת בלבד ליד עובדת ויוצרת — דבר, שהחיה אינה מסוגלת לו. הוא התקין לעצמו כלים, שחזקו וייעלו את פעולת ידיו.

כזכור, קדם לתגליתנו זו גילוי שני אתרים זהים באפריקה, שנמצאו גם הם בשכבות גיאולוגיות, שהופרעו על־ידי פעולות טקטוניות. שכבות אלו נמצאו במצב דומה למצב השכבות בעמק־הירדן, היינו, במצב משופע. מתוך חקירת עצמות בעלי־החיים, שנתגלו בשלושת האתרים, מתברר, שבאור־תו פרק־זמן שרר בשלשתם אקלים טרופי, ועל־כן נתברך האיזור בצמחייה טרופית עשירה מאוד. מאחר שגם התעשייה הליתית זהה היא בשלושת האתרים הנדונים — ניתן לקבוע, שהאדם חי בשלשתם בתנאים דומים ובאותו פרק־זמן. היתה זו התרבות החמרית הקדומה ביותר של האדם, כלומר, תחילת התקופה הפאליאוליתית התחתונה.

(ראה לוח א')